

Білоус А.А.

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філології і перекладу,
*Інститут права та сучасних технологій
Київський університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна*

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ ПІДГРУНТЯ УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЄВОГО СВІТУ: ПІДВАЛИНИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасні соціально-філософські дослідження переконливо свідчать, що автентичне громадянське суспільство є органічним феноменом західної цивілізації і суперечить усім формам клієнтельної підлеглості. Самоорганізація та самоврядування, властиві європейській формі соціальності, суперечать політичному деспотизму всесильної влади, що були властиві Російській імперії. Цезаристська форма влади була опонентом органічним відносинам, і саме тому, Україна, яка, століттями була інкорпорована у східну модель суспільних відносин, тривалий час потерпала від російського державного етатизму, залишаючись взірцем межової країни в геополітичному сенсі.

Більше того з кінця XVII століття (з 1667 р.) вона була країною поділеною навпіл. Глобальні інтереси двох великих потуг – Великоросійської автократичної держави (Московії) та Польсько-Литовської Речі Посполитої зіткнулися на її теренах, і наслідком цього зіткнення був поділ території України на дві частини. Лівобережна Україна традиційно вважалася приналежною до Російської культури, хоча стосунки з Росією не були безконфліктними, а тісні культурні контакти стали звичними після 1709 року. Водночас на

Лівобережній Україні достатньо тривалий період до останньої чверті XVIII століття зберігалися традиції козацького самоврядування й своєрідна система судочинства. Свободолюбство зберігалось у народній свідомості і знаходило свій вияв у літературі і громадських вчинках багатьох представників козацької еліти.

Вкрай важливим для створення передумов громадянського суспільства було те, що українські нижчі і середні класи також боролися за свої права і створили унікальну козацьку республіку, яка стала основою демократичного духу та протогоромадянського суспільства. З перших етапів свого існування козацтво являло собою певну неорганізовану частину русинсько-української людності, яка виявила певною мірою стихійний, але активний супротив станові власного етносу у польсько-литовській державі. Не маючи усвідомленого характеру і позитивної програми, козацький рух викристалізовувався в раціональному культі волі, у вивищенні індивідуальної волі над волею держави, у формуванні менталітету, для якого свобода була найвищою цінністю. З точки зору офіційної держави, козацтво могло трактуватися лише як маргінальний прошарок, для котрого органічним став антиправовий і антидержавний спосіб буття. Воно аж ніяк не вписувалось у традиційну соціальну структуру суспільства та офіціальну станову ієрархію. В світській трихотомічній формулі станового суспільства—шляхта, міщанство, селянство – українське козацтво не знаходило собі місця і тому не мала права на існування. Але попри все воно ширилось, і коли його чисельність досягла критичної маси, а небезпека дезорганізації суспільного життя стала надто загрозливою, польський уряд був «вимушений вдаватись до заходів легітимації і правової регламентації суспільного життя (реформи 1572-1578 (Сигізмунда Августа та Стефана Баторія)» [1].

Козацтво, як певне автономне суспільне угруповання, історично маніфестувало себе як відкритий орден і включало представників всіх шарів держави: шляхту, релігійних лицарів, міщан, простих селян. Ідея замкненості, тоталітарності довгий час була протилежною українському суспільству як така, що суперечила українському менталітету та українській політичній культурі того часу. Поступово козацтво стає пасіонарною політичною верствою, яка з одного боку виконувала «функції ядра позадержавних суспільних відносин, а з іншого, поєднувала приватні та державні інтереси, взявши на себе місію посередника між особою та державою» [2]. Козацтво в згадану історичну добу було політичною нацією в Україні. Відповідно до цього воно прибирає на себе роль елітарного ордена, дії якого впливали на демократизацію політичної культури української громади, створювали підґрунтя громадянського суспільства. У XVII-XVIII століттях українська старшина (козацька знать) була в суспільній поведінці орієнтована на польську шляхту і прагнула здобути якомога більше прав і привілеїв. Політичний устрій Польського королівства, що був різновидом шляхетської республіки, був для неї зразком для наслідування.

Втім, козацька революція XVII сторіччя не створила досконалої демократичної системи, яка б забезпечила повноцінне функціонування громадянського суспільства, а російська політична культура і ментальність суттєво вплинули на значну частину України. Політична культура Росії формувалась під впливом кількох ідей – істинно православного царства третього Риму, ідеї країни – збирача всіх слов'янських земель, та ідеї загальної унікальності Росії, яка, на думку переважної більшості своїх громадян, покликана завершити собою всесвітню історію та становити

Царство Боже на землі, у вигляді цілком реального та непохитного земного царства – позачасової теократичної держави. Можна стверджувати, що в умовах підпорядкування деспотичним формам російської соціальності, звичаєва культура та ментальність (життєвий світ пересічного українця) підпали під могутній вплив офіційної самодержавно-бюрократичної культури, яка, піддавши суттєвому цензуруванню українську культуру та скасувавши поступово всі демократичні українські вольності та інституції на підвладній їй території, зробила з українського суспільства аморфну масу, холопів, здатних тільки слугувати своїм „патронам”.

Безперечно, що цей неорганічний процес масової інтеріоризації невластивих українцям уявлень і принципів авторитарно-адміністративного централізму мав негативні наслідки і був несумісний з вимірами правого та культурного розвитку, що притаманні центральноєвропейській моделі громадянського суспільства. Відомі українські історики та суспільствознавці слушно зауважують, що з запровадженням Малоросійської колегії і наступних органів державного управління імперії на значній території України з’явилися непритаманні до того риси української суспільної психології – кар’єризм, підлабузництво, доноси тощо. Ці риси формували певний домінуючий тип особистості – конформіста, виконавця чужої волі, позбавленого творчого мислення та здатності формувати автономні суспільні зв’язки. Російська орієнтальна політична культура, яка була штучно перенесена в українські умови, викликала дійсно фатальні наслідки для життєвого світу пересічного українця.

По-перше, із скасуванням традиційного українського права, Магдебурзького права в містах та решти демократичних інституцій, підросійська Україна була

позбавлена власної політичної історії і власної політичної культури. По-друге, залучаючи до адміністративної і політичної влади українську еліту, імперська система унеможлиблювала будь-яке відродження політичної культури, традицій, звичаїв народу в Східній Україні, а це, в свою чергу, приводило українське суспільство до втрати можливості стати «суспільством для себе».

Правобережна Україна була інкорпорована в Польське королівство, а після поділу Польщі наприкінці XVIII століття – у Габсбургську монархію. Вона більше тяжіла до Заходу та західної системи правових свобод та цінностей. Розвиток обох держав – Польщі та Австрії – відбувався у певній, хоча і не повній, відповідності з центральноєвропейською моделлю громадянського суспільства та відповідних суспільно-політичних традицій. Їх вплив на цю частину України був вагомим.

Доречним тут є окреслення визначальних історичних впливів на Україну – Росія, Польща і Австро-Угорщина, що вплинуло на формування політичної культури та громадянського суспільства.

Росіяни і поляки – діти двох різних світів. Росія – історичний опонент католицької і протестантської буржуазної Європи. Зовсім інша Польща. Такою ж європейською країною з континентальною політичною культурою була Австрійська імперія. За час існування в межах цієї держави Галичини виникли паростки громадянського суспільства. «Розвиток інститутів громадянського суспільства сприяв зростанню національної гідності українців, відродженню її економічного і державного життя» [3].

Звичайно, австрійська держава не ставила за мету створювати умови громадянської рівності. Імперія

залишалась «становим суспільством», де права різних соціальних груп та національних спільнот забезпечувались по-різному. Однак українське суспільство стало в цій державі суб'єктом права. Австрійський уряд надав греко-католицькій церкві, її духовенству рівний статус з римокатолицьким. Принцип рівності, який постійно підкреслювався коронованими особами імперії, проводився через покращення правового та економічного становища греко-католицького духовенства, створення семінарій та капітул при кафедрах у Львові та Перемишлі. Реформи, які були проведені австрійським урядом, в першій половині XIX століття піднесли українського духовенства на якісно новий освітній та громадський рівень.

Таким чином, ініціатором, організатором та провідником громадянських процесів у Західній Україні, завдяки більш послідовним реформам у цій сфері, стало греко-католицьке духовенство. Саме під його впливом була сформована світська інтелігенція. Схожі процеси відбувалися і в Наддніпрящині, де громадянські процеси мали переважно секулярний характер.

Список використаних джерел:

1. Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. Київ : Абрис, 1995. С 212.
2. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Київ : КМ Асадеміа, 2000. С. 195.
3. Возняк Т. Феномен міста. Львів : *Бібліотека журналу*, 2009. С. 134.

